

PRVOREPUBLIKOVÉ KOŘENY NĚKTERÝCH OPATŘENÍ Z POVÁLEČNÉHO OBDOBÍ (1945 – 1948)

LADISLAV VOJÁČEK

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek poukazuje na to, že řada zejména sociálně laděných opatření provedených po roce 1945 a spojovaných (do značné míry oprávněně) s komunisty a jejich pohledem na právo, měla kořeny již v první republice, zejména v prvních letech po jejím vzniku. Nejde jen o známé pokračování prvorepublikové pozemkové reformy. Po vzniku republiky se pod široce přijímaným a rozmanitě pojímaným heslem socializace požadovala a někdy i připravovala řada dalších opatření. Některá se dokonce dostala do vládních programů. Probíraly se otázky vyvlastnění (znárodnění), sociálního pojištění, přípravy zákoníku práce nebo přidělování do práce. Podle osnovy občanského zákoníku z konce třicátých let se měla vydělit úprava rodinněprávních vztahů a již dříve se diskutovalo o obligatorním občanském sňatku.

Key words in original language

kontinuita; sociální politika; vyvlastnění (znárodnění); sociální pojištění; Zákoník práce; civilní forma uzavření manželství

Abstract

The paper points to the fact that a lot of socially conscious measures taken after 1945 which are (reasonably, to a large extent) being attributed to the Communists and their attitude to law are rooted in the period of First Czechoslovak Republic, especially in its very beginning. And this is not only the case of the land reform, which is generally known. Soon after the new republic was constituted, many other measures were prepared and taken in the name of “socialization“ – the term both widely accepted and broadly interpreted. The issues of expropriation (nationalization), social insurance, Labour Code and work allocation were discussed. According to the late 1930s outline of Civil Code, the provisions on family-law matters should have been taken out, and obligatory civil form of marriage ceremony was considered even sooner.

Key words

continuity; social policy; expropriation (nationalization); social insurance; Labour Code; civil form of marriage

Zaměření, které jsme vypsali pro právněhistorickou sekci letošních Dnů práva, nabízí širokou škálu možností pro výběr konkrétního tématu. Umožňuje nám pohybovat se v čase od nejstarších dob až po historii, která se pro nás starší vlastně ani historií pořádně nestala, protože jsme ji žili a – tak říkajíc – na vlastní oči viděli. Můžeme

hledat právo, které revoluci přivodilo, i právo, které přivodila revoluce. Můžeme se soustředit na zápasy revoluce, tedy moci povýšené na zákon, a práva v nich platného. Můžeme též sledovat, jak revoluce či „revoluce“ poznamenaly porevoluční právo, poměřovat, zda a v čem je pozvedly na vyšší úroveň, či naopak degradovaly.

A jistě bych mohl ve výčtu možných tematických okruhů pokračovat dál. Ostatně – takto nemotorně začínám svůj příspěvek právě proto, že mé téma z tohoto velmi rozmanitého spektra možností vybočuje. Spíše než o samotných revolucích je o kontinuitě v nich, resp. v požadavcích, které nastolovaly. Chce ukázat, že některé požadavky z revoluční doby po skončení druhé světové války, které jsou vnímány jako nové a zpravidla se spojují jen s komunisty a s jejich tehdejší politikou, nebyly až tak nové a „jen“ komunistické, jak se někdy povrchním pozorovatelům může zdát, že to, co na první pohled vypadalo jako nový revoluční požadavek, se kultivovalo už předchozím vývojem, tedy že se poválečné poměry nezrodily z ničeho, ale že byly do značné míry kontinuálním navázáním na první léta nového československého státu, zejména na sociální étos let 1918 až 1920. Je o kontinuitě spočívající ve znovunastolení pozapomenutých či odsunutých požadavků, které nestihla nebo nedokázala dořešit „revoluce“ spojená s koncem první světové války a se vznikem samostatného československého státu. Zároveň by z něj mělo vyplynout, že radikální poválečná opatření nebyla jen důsledkem importu ze stalinského Sovětského svazu, tedy něčím, co bylo naší společností zcela cizí, že podobná řešení byli už v době první republiky ochotni akceptovat nejen levicoví sociální demokraté shlížející se v revolučním Rusku, případně socialisté jako takoví, ale i liberálně orientovaní politici.

Přiznám se, že k výběru tohoto tématu mne vedla především stále častější kádrující a nálepkující hodnocení let 1945 až 1948. Podle jejich autorů šlo jednoznačně o dobu připravující půdu pro nástup komunistů, aniž by si to tehdejší činitelé – pochopitelně mimo komunistů – chtěli připustit. Tedy na jedné straně jakoby komunisty přivedly k moci především politické chyby nekomunistických politiků, na straně druhé, když půjdu do extrému, jakoby českoslovenští komunisté od roku 1945 cíleně a promyšleně směřovali k politickým procesům padesátých let. Na jedno takové jsem narazil, když jsem si při přípravě tohoto příspěvku chtěl na internetu rychle najít text vládního programu z roku 1945 (cituji i s chybami): „Nedá se říci, že by tři poválečná léta za prezidentování „osvíceného demokrata“ Dr. Eduarda Beneše představovala dobu demokratického uspořádání poměrů v ČSR. Spíše se zdají být jakousi přípravou k úspěchu komunistické strany, před kterou velká část nekomunistických politiků zcela nepochopitelně zavírala oči. Ona relativita poválečné demokracie je nejlépe viditelná již v samotném Programu československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, přijatého 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. košického vládního programu. Vláda, kterou nikdo nezvolil se v něm dohodla kam vést osvobozenou zemi, aniž by počkala na stanovisko zástupců domácího odboje, jimž Beneš ve svých rozhlasových projevech z Londýna několikrát sliboval, že oni budou mít rovněž co povědět

k poválečnému vývoji.¹ Komentář by si tu sice zasloužilo více autorových konstatování, ale já se omezím jen na jeho mentorování tehdejších politiků. Ale aby bylo jasno: většina nekomunistických politiků skutečně nebyla příliš na výši, jak jsem to ostatně již vyjádřil v jiném článku.² A projevilo se to právě v klíčových momentech: při přípravě vládního programu v roce 1945 svou liknavostí a z ní plynoucí nepřipraveností a v únorových dnech roku 1948 ukvapenou a nedomyšlenou demisí komunistickým představitelům jejich úlohu neskutečně usnadnili. Ale „poučeně“, se znalostí tehdy ještě obecně neznámých velmocenských dohod a toho, co přišlo po roce 1948, paušálně kritizovat a odsuzovat každodenní politiku nekomunistů v tak exponované době, jako byla poválečná, a vůbec celou třetí republiku poměřovat bez zřetele na tehdejší „naladění“ československé společnosti současnými měřítky, mi přijde jako vysloveně ahistorické. Uvedu jen jeden údaj pro ilustraci. Podle průzkumu z jara 1946 vládní program bezvýhradně podporovalo 62,9 % respondentů a jen 2 % se výslovně postavila proti němu!³ Tehdejší politici byli především politici, i když třeba ne špičkoví, a nemohli nereflektovat stav společnosti. Bylo jim jasné, že kdo by v takovéto politické konstelaci chtěl nekompromisně hlásat důslednou liberální demokracii a zásadně odmítat návrhy, s nimiž přicházeli komunisté, zůstal by jako onen pomyslný kůl v plotě, k němuž se – jiným radikálním – nakonec po čtyřiceti letech „propracovali“ vrcholní komunističtí představitelé.

Ale pojďme zpět k meritu věci. Jsem stále ještě na začátku svého příspěvku a to nejpodstatnější jsem už vlastně řekl. Zbývá mi už jen svá tvrzení o kontinuitě některých charakteristických poválečných změn s dřívějším vývojem podepřít argumenty. Jak jsem již naznačil, budu hovořit především o opatřeních spojených se sociální politikou státu, ale dotknu se i oblasti rodinného práva. A nepůjdu k žádným detailům, zůstanu u zásadních opatření. A ani si nebudu všimát představ marginálních skupin, ale názorů a požadavků, jimiž se musely zabývat nejvyšší orgány československého státu.

---

¹ http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm (staženo 24. 10. 2012).

² VOJÁČEK, L., Únorová krize a její ústavněprávní aspekty. In: *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava 14. – 15. 02. 2008. Bratislava: Ústav paměti národa 2008, s. 202 – 239. ISBN 978–80–89335–07–7

³ MAŇÁK, J., K problematice a postavení čs. inteligence v letech 1945 – 1953. In: *Revue dějin socialismu*, 8/1968, zvláštní číslo, s. 1011; citováno podle disertační práce RÁKOSNÍK, J., *Proměny sociálního práva v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha: PF UK, 2012, s. 121.

PŘÍKLAD PRVNÍ: ZÁSAHY DO VLASTNICKÝCH POMĚRŮ.

Jak je obecně známo, vládní program první poválečné vlády Zdeňka Fierlingera, označovaný jako Košický vládní program, avizoval snahu vyjít vstříc „volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po důsledném provedení nové pozemkové reformy“ a vláda podle něj vítala „konfiskaci půdy nepřátel a zrádců, kterou provádí Slovenská národní rada, a její rozdělení mezi drobný zemědělský lid“ a slibovala, že „rozšíří podobné opatření na celé území republiky“. Zavázala se také „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení“. Správu nepřátelského majetku měl zajistit institut národní správy.

U zásahů do pozemkového vlastnictví se zastavím jen krátce. Konfiskovala se nepřátelská půda, vláda prosadila revizi pozemkové reformy a krátce po únoru proběhla nová radikální reforma. Tu je spojitost s prvorepublikovou pozemkovou reformou nabíledni, takže ji nešlo po válce a nejde ani dnes přehlédnout.

K pozemkové reformě z přelomu druhého a třetího desetiletí minulého století přistupovaly jednotlivé strany s rozdílnými představami. Ke sporům docházelo především mezi agrárníky a sociálními demokraty. Tito prosazovali požadavek zabránění půdy nad 100 ha (radikální křídlo sociální demokracie dokonce pouze nad 50 ha) a současně také vyvlastnění velkostatků bez náhrady. Zároveň požadovali, aby zabraná půda nebyla rozparcelována, ale aby přešla v podobě velkých celků do správy zemědělských družstev. Paralelu můžeme vidět i v „národní“ motivaci prvorepublikové reformy a poválečných konfiskací. Obě opatření měla převést půdu do rukou českého a slovenského (za první republiky oficiálně československého) zemědělského lidu.

Narozdíl od pozemkové reformy, k jejíž první fázi – konfiskaci nepřátelského majetku – se v roce 1945 hlásily všechny relevantní politické síly, už první fáze znárodnění,⁴ již se realizoval vládní cíl „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení“, se obecně vnímá jako něco nového, co komunisté inspirovaní sovětským Ruskem ostatním v podstatě vnutili. Ovšem zcela nové a pouze komunistické ani toto opatření nebylo.

Když se ohlédneme do prvních let republiky, zjistíme, že o znárodnění se jako o náplni obecně hlášeného hesla socializace velmi reálně uvažovalo už v této době, samozřejmě především v socialisticky orientovaných kruzích, ale nejen v nich. K zespolečenštění velkého podnikání se v zásadě odmítavě nestavili

---

⁴ Na první fázi znárodnění, provedenou na základě prezidentských dekretů (zejm. č. 100 až 104/1945 Sb.) opět navázala daleko důraznější pounorová opatření (zejm. zákony č. 114 a 115/1948 Sb.).

ani národní demokraté, kteří jím ovšem sledovali především národní cíle. Kramářova vláda proto mohla slíbit na začátku roku 1919, kdy se teprve schvaloval její program, že bude hledat cesty k nacionalizaci dolů a hutí. Nakonec se ale prosadila „mírnější“ podoba socializace, naplněná zajištěním účasti pracujících v hornictví na řízení podniků a na zisku.⁵

Přesvědčení o efektivnosti klasického kapitalistického podnikání znovu podlomila hospodářská krize a rozčarování se přeneslo i do poválečné doby. Registroval je například i Ferdinand Peroutka, který na začátku roku 1946 napsal, že „kapitalismus stál před světem jako hříšník. Nemohlo být pochyby, že on připravil tuto krizi, neboť nebylo jiných skutečných hospodářských vůdců,“ a tak „mnoho lidí ztratilo ... sociální naivnost, nemohli po této krizi být už vnitřně takoví jako před ní“.⁶

DRUHÝ PŘÍKLAD: ZÁKONÍK PRÁCE

I druhý příklad musím začít notorií. Vydat zákoník práce, a tím završit formování pracovního práva jako samostatného právního odvětví, se podařilo až v polovině šedesátých let. Méně známé už je, že vládní orgány proklamovaly záměr přijat podobný právní předpis („kodex práce“) už krátce po válce, v roce 1946. Myšlenka se začala rozvíjet a prezentovat při přípravě vládního programu Gottwaldovy vlády a ministerští úředníci ji zapracovali i do legislativního plánu ministerstva ochrany práce a sociální péče. V roce 1947 však legislativci z dotyčného ministerstva „až do zdolání naléhavých nárazových prací“ od svého záměru upustili.⁷ Podobný osud stihl tento právní předpis i v době právnícké dvouletky a pak v závěru padesátých let, kdy se opakovaně došlo k závěru, že k přijetí zákoníku

---

⁵ K tomu zákon č. 143/1920 Sb., o účasti zaměstnanců v hornictví na správě dolů a jejich podílu na čistém zisku, podle něž byl zástupcům horníků přiznán poradní hlas v podnikových radách a podíl na zisku pro zaměstnance byl vyměřen deseti procenty čistého zisku; zákon č. 144/1920 Sb., o závodních a revírních radách v hornictví, zákon č. 145/1920 Sb., o hornických rozhodčích soudech; zákon č. 330/1921 Sb. ve znění vládního nařízení č. 181/1934 Sb., o závodních výborech, doplněný prováděcím nařízením č. 2/1922 Sb.

⁶ Stať *Odpověď pravici* z února 1946, kterou doplňuje *Odpověď levici* z následujícího měsíce; in PEROUTKA, F., *O věcech obecných*. (Výbor z politické publicistiky) II. Praha: SPN, 1991, s. 487.

⁷ K tomu Seznam osnov předkládaných a připravovaných ministerstvem ochrany práce a sociální péče z 9. ledna 1947 a *Odpověď* odboru A II na výzvu sekretariátu ministra, aby informoval o stavu předložených osnov, z 12. května 1947; Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP), kart. 321.

se stále ještě nepodařilo vytvořit potřebné ekonomické zázemí.⁸ Paradoxně se tak základní překážkou kodifikace stala rozvinutost platného pracovněprávního zákonodárství a spolu s ní Achillova pata platných pracovněprávních předpisů – jejich až neskutečná roztržitost.

My však hledáme a připomínáme prvorepublikové kořeny poválečných změn. I tu je objevíme na počátku první republiky. O pracovněprávním zákoníku se konkrétně hovořilo zejména v roce 1921. Ministr sociální péče v první úřednické vládě Jana Černého prof. Josef Gruber konstatoval potřebu vyčlenit předpisy o pracovní (služební) smlouvě z občanského zákoníku a připravit jednotnou kodifikaci pracovního práva. Ministr svá slova podložil i představou o struktuře zákoníku: v prvním dílu měla být obsažena úprava pracovního poměru, ve druhém ostatní, zejména ochranná zákonná ustanovení (úprava pracovní doby, ochrana žen, dětí a mladistvých, pracovní inspekce, zprostředkování práce atd.), ve třetím předpisy o nemocenském, úrazovém a penzijním pojištění, o bratrských pokladnách, o podpoře v nezaměstnanosti atd. a ve čtvrtém měly být „přidruzeny další zákony, upravující dnešní řád hospodářský vzhledem k sociálním tendencím doby, jako zákony o závodních výborech a hornických radách, o podílu na zisku, chystaný již zákon o hromadných smlouvách pracovních a rozhodčích komisích (tzv. právu stávkovém) atd.“ Zároveň vyslovil přesvědčení, že zákoník by „nemohl býti pouhou kompilací, nýbrž zároveň soustavnou reformou platného práva pracovního ve smyslu sociálního pokroku.“⁹ I když nadšení pro zákoník postupně vyprchalo, ještě v roce 1925 v časopisu Sociální revue rozvíjel budoucí významný právník a komunistický politik (ale také překladatel J. Steinbecka, J. Joyce nebo G. B. Shawa) Vladimír Procházka úvahy, jak by měly práce na zákoníku probíhat, a dodejme – jak pak v padesátých letech v podstatě skutečně probíhaly. Navrhoval udělat si přehled o velmi roztržitěném platném právu a judikatuře, prostudovat pracovní zákonodárství jiných států a pak na těchto základech systematicky zkoumat otázky pracovního práva a připravit návrh kodifikace.¹⁰

V tomto případě to tedy trvalo více než čtyřicet let, než se první konkrétnější představy přetavily do platné právní úpravy. K ní je třeba říci, že i když zákoník práce byl připraven důkladně a tvořil

---

⁸ K tomu více VOJÁČEK, L., Když služební smlouva dosluhovala. In: DVORÁK, Jan – MALÝ, Karel a kol., *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer 2011, s. 230 – 240. ISBN 798-80-7357-753-7.

⁹ Obě citace GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 219.

¹⁰ PROCHÁZKA, V., K otázce kodifikace pracovního práva. In: *Sociální revue*, roč. VI/1925, s. 253 – 256.

konzistentní celek, svým pojetím byl v době svého vzniku i z tehdejšího pohledu dílem spíše konzervativním. Mezi československými národohospodáři se již rodily představy o reformě stagnující ekonomiky, které se měly významně dotknout i pružnější úpravy pracovněprávních vztahů, ale zákonodárce prakticky neoslovily.

TŘETÍ PŘÍKLAD: NÁRODNÍ POJIŠTĚNÍ

Další oblastí, v níž poválečné roky završily dlouhodobý vývoj, zde sahající až do dob habsburské monarchie, bylo sociální pojištění. V souvislosti s ním proto po roce 1945 ani nevznikl dojem něčeho zcela nového, revolučního. Je tedy jen příkladem dlouhodobé kontinuity, který ani u méně informované veřejnosti nepředstavoval zásadní novum, a pokud ano, tak jen svou univerzálností, nikoliv ideou. Ostatně nově schválený systém sami komunisté v padesátých letech nahradili novým.

V Předlitavsku po vzoru bismarckovského Německa uzákonili obligatorní úrazové (č. 1/1888 ř. z.) a nemocenské dělnické pojištění (č. 33/1888 ř. z.) a pro státní zaměstnance, horníky a soukromé úředníky i starobní pojištění. Tento systém zdokonalilo československé zákonodárství, nejdříve zákony č. 207 a 268/1919 Sb. a pak zákonem č. 221/1924 Sb. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. V roce 1922 (s účinností od roku 1924) bylo reformováno hornické pojištění nemocenské a penzijní pojištění (č. 242/1922 Sb.). Už v roce 1921, ale s účinností až od roku 1925, se úpravy dočkalo i pojištění v nezaměstnanosti (známý gentský systém), později ve zhoršujících se podmínkách opakovaně modifikované. Invalidní a starobní pojištění osob samostatně činných upravil zákon č. 148/1925 Sb., který však nakonec nevstoupil v účinnost. Vše završil v roce 1929 zákon č. 26 Sb. o penzijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, jenž pro soukromé zaměstnance vytvářel výrazně lepší podmínky, než měli ostatní zaměstnanci.

Velká hospodářská krize a selhání gentského systému v ní vzkřísily i úvahy o obligatorním pojištění pro případ nezaměstnanosti.¹¹

---

¹¹ Ostatně na konci třicátých let v rukopisu publikace *Dvacet let sociální péče v Československé republice*, kterou připravili ministerští úředníci (Jan Řípa, Josef Kotek, Kamil Šlapák, Jan Hron) a byla vydána pod jménem ministra Jaromíra Nečase, se gentský systém prezentoval jako nezbytný předstupeň pro přechod k zavedení povinného pojištění. K tomu *Dvacet let sociální péče v Československé republice. V Praze 1938, vydalo MSP (rukopis)*; Národní archiv, fond č. 367, MSP, kart. 316.

V kritické situaci však k riskantnímu zavádění zásadní reformy chyběl dostatek odvahy.¹²

Poválečná úprava obligatorního sociálního pojištění se začala připravovat v podobě tří samostatných zákonů už v roce 1945. Její první verze z následujícího roku byla ušita příliš horkou jehlou. Přípravu národního pojištění proto završilo až v roce 1948 přijetí zákona č. 99 Sb., který se začal v Národním shromáždění projednávat krátce po únorovém mocenském zvratu, v dubnu 1948. Národní pojištění zahrnovalo pojištění pro případ nemoci a mateřství (nemocenské pojištění) a pojištění pro případ stáří, invalidity, ztráty živitele smrtí a pro případ úrazu (důchodové pojištění).

Už jsme naznačili, že tento nesporně významný výsledek sociální politiky neměl ve své původní podobě dlouhého trvání a brzy začal být přebudován. Během několika následujících let se místo něj prosadil systém sociálního zabezpečení (zákon č. 55/1956 Sb. o sociálním zabezpečení), zahrnující důchodové zabezpečení zaměstnanců a příslušníků ozbrojených sil, kteří nejsou účastní důchodového zaopatření podle zvláštních předpisů, zabezpečení důchodců v nemoci a sociální péči. Vedle něj fungovala státní zdravotní péče a nemocenské pojištění, spravované odbory. Nový systém byl vybudován podle sovětského vzoru a přenášel veškerou sociální péči na stát. Marginální výjimkou byla ústavní péče, kde se mohly vedle orgánů národních výborů angažovat dobrovolné organizace, církve a náboženské společnosti, národní podniky i zemědělská družstva.

PŘÍKLAD ČTVRTÝ: OBLIGATORNÍ CIVILNÍ SŇATEK

V roce 1949 Národní shromáždění jako první z velkých kodifikací („kodexů“) právníké dvouletky schválilo zákon o právu rodinném (č. 265/1949 Sb.). Snad nejvýznamnější změnou, kterou přinesl, bylo vedle zrovnoprávnění muže a ženy v rodinněprávních vztazích zavedení obligatorního civilního sňatku s tím, že po něm mohli snoubenci podstoupit i církevní obřad. Řečí právních norem: § 1: „Manželství se uzavírá souhlasným prohlášením muže a ženy před místním národním výborem, že spolu vstupují v manželství“; § 7: „Sňatkové obřady náboženské jsou dovoleny; smějí však být vykonány až po uzavření manželství podle tohoto zákona.“

Není těžké odhalit, že i tato „revoluce“ v manželském právu, kterou náš polistopadový zákonodárce jako relikv „komunistické“ minulosti odvrhl, měla kořeny v první republice, resp. ještě podstatně hlouběji v historii.

---

¹² K tomu RÁKOSNÍK, J., *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*. Praha: Karolinum, 2008, s. 270 – 271.

V květnu roku 1919 předkládal dr. Václav Bouček jako zpravodaj právního výboru v revolučním Národním shromáždění osnovu zákona, kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství, známého spíše jako manželská novela nebo též rozlukový zákon. Přijatý zákon č. 320/1919 Sb. pak, jak známo, zavedl fakultativní formu uzavírání manželství. Právě v souvislosti s ní ovšem dr. Bouček hned v úvodu svého vystoupení prohlásil, že si připadá „jako obhájce, kterému se klient doznal k zločinu, pro který je žalován, ale který přece podle své povinnosti musí jej před soudem hájiti“.¹³ Stál totiž v čele iniciátorů původní stručné verze zákona, mimochodem publikované jako vůbec první tisk Národního shromáždění, v jehož prvním paragrafu stálo: „Manželství jest smlouvou občanskou, která se uzavírá před státním úřadem první stolice. Manželům je na vůli zůstaveno, dáti sňatku požehnání podle obřadů své církve.“¹⁴ Tento velmi stručný návrh vycházel z původní Boučkovy iniciativy ještě z Národního výboru československého, aby byl vydán zákon o základních právech státních občanů. V právním výboru Národního shromáždění a základě citovaného návrhu vznikla propracovanější osnova zákona, také zachovávající obligatorní civilní sňatek. Ta se však ukázala jako politicky neprůchodná, proto právní výbor na podnět ministra spravedlnosti osnovu přepracoval. Tak se zrodila nakonec přijatá kompromisní verze s fakultativním sňatkem. Zastánci obligatorního civilního sňatku se však nevzdali ani později a ustanovení o něm prosadili do návrhu občanského zákoníku vypracovaného superrevizní komisí v roce 1931.¹⁵

Vraťme se však do roku 1919. Dr. V. Bouček na obhajobu obligatorního civilního sňatku mimo jiné připomínal, že už za vlády Josefa II. se projednával námět dolnorakouské vlády na zavedení obligatorního civilního sňatku, který sice neprošel, ale podpořili jej tehdejší významný „legislativec“ dvorní rada Matthias Wilhelm von Haan, předseda duchovní komise František Karel svob. pán Kressel z Gualtenbergu a bývalý broumovský opat také působící v duchovní komisi Štěpán Rautenstrauch. Upozorňoval také, že fakultativní sňatek, který z titulu své funkce zpravodaje musí obhajovat, je průlomem do zásady odluky církve od státu, kterou pro republiku jen několik měsíců předtím proklamoval ve Washingtonské deklaraci T. G. Masaryk a o jejímž provedení se stále ještě reálně uvažovalo.

---

¹³ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – stenoprotokoly, 51. schůze (obsah, pořad), úterý 20. května 1919.

¹⁴ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – T 1. Návrh podpořili mimo jiné S. K. Neumann, Fráňa Zemínová, Viktor Dyk, Jiří Stříbrný, Karel Engliš, Theodor Bartošek, Jiří Stříbrný, Václav Klofáč nebo Antonín Němec.

¹⁵ Konstatuje to důvodová zpráva k návrhu unifikovaného občanského zákoníku z roku 1937 (Tisk Senátu N. S. R. Č. 1935-1938 č. 425; vydáno tiskem v roce 1937).

Připomenul i návrh dr. Jaroslava Stránského z prosince 1918, podle kterého měl § 75 občanského zákoníku začínat: „Slavné přivolení k manželství musí se státi, ať již se manželství uzavírá také podle obřadů církevních čili nic, před přednostou nebo před zástupcem přednosty politického okresního úřadu, ...“.¹⁶

Přímo při projednávání zákona se ještě četl návrh Theodora Bartoška a jeho společníků. Akceptoval schvalované ustanovení § 8, které se ostatně oproti původní verzi návrhu právního výboru nezměnilo, a tedy konstatovalo, že „přivolení k manželství se prohlašuje před přednostou politického úřadu okresního (obecního) nebo před jeho zástupcem u přítomnosti dvou svědků a přísedícího zapisovatele.“ Paragraf 12, ve schvalované verzi umožňující uskutečnit církevní sňatek bez civilního, však měl být nahrazen novým textem a měl znít téměř shodně jako původní návrh právního výboru: „Stranám je dáno na vůli, chtějí-li se podrobiti také obřadům církevním. Ale duchovní nesmí přijati přivolení k manželství, pokud se mu snoubenci nevykáží oddacím listem úřadu podle §u 8. příslušného“.¹⁷ A nepřipomíná to i něco jiného, než zmiňovaný původní návrh právního výboru? Ano, v úvodu této subkapitolky citované řešení z poúnorového zákona o právu rodinném sice zákonodárce také formuloval poněkud odlišně, ale koncepčně bylo stejné.

DODATEK K RODINNÉMU PRÁVU

Díky našemu nově přijatému občanskému zákoníku dnes již téměř každý právník ví, že výsledkem snahy o unifikaci prvorepublikového občanského práva se stal návrh občanského zákoníku z roku 1937. Při pohledu do jeho textu snadno zjistíme, že ministerští legislativci do něj nevtělili ustanovení, která v předchozí verzi z roku 1931 obsahovaly hlavy 2. až 5. druhého dílu, tj. ustanovení o právu manželském, o právních poměrech mezi rodiči a dětmi, o osvojení a o poručenství, opatrovnictví a podpoře, tedy rodinněprávní ustanovení. Pro hledače paralel s poválečnou situací, do kterého jsem se vtělil, tedy zdánlivě další úlovek: rodinné právo se už podle této připravované úpravy mělo odloučit od občanského zákoníku. Ale bohužel ... Zde počet svých příkladů červených nití vinoucích se z první republiky k poválečnému uspořádání nerozšířím. Zde spojitost s poválečným osamostatněním rodinného práva nenajdeme. Vynětí rodinněprávních ustanovení z připravovaného zákoníku bylo pouze výsledkem neschopnosti najít v této nesmírně citlivé oblasti široce

---

¹⁶ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – T 146. Pod návrhem najdeme také jména Viktora Dyka, Františka Weyra, Karla Engliše nebo Hynka Bulína st.

¹⁷ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – stenoprotokoly, 51. schůze (obsah, pořad), úterý 20. května 1919.

přijímaný kompromis, nikoliv promyšleným a ideově podloženým řešením.¹⁸

ZÁVĚR

Nakonec nezbyvá než znovu zdůraznit: Jakkoliv se – přes platnost ústavy z roku 1920 a recipovaných základních předpisů občanského, obchodního, trestního či procesního práva, stejnou osobu prezidenta a řadu dalších kontinuitních prvků – může doba tzv. třetí republiky jevit jako bližší pouťorovému režimu než dobám první republiky, nelze přehlížet, že mnohá opatření, která právě s přípravou půdy pro úťorovou změnu spojujeme, se mnohým jako aktuální jevila už v době první republiky. Vesměš je prosazovali přívrženci socialistické orientace, ale ve vyhrocené situaci prvních let nového státu a stejně tak i bezprostředně po druhé světové válce je byli schopni akceptovat i představitelé jiných politických směrů, o velké části obyvatelstva zejména v českých zemích ani nemluvě.

Po první světové válce se dočasný ústup a vstřícnost v sociální politice pravicovým politikům (a republice) vyplatily. Společnost se tolik nepolarizovala jako v některých sousedních zemích. Díky tomu se na začátku dvacátých let podařilo zvládnout střet s krajní levicí, aniž by byly podlomeny základní demokratické principy fungování československého státu. Mnozí si proto zřejmě mysleli, že s obdobnou taktikou uspějí i po druhé světové válce. Jenže, jak říká přísloví, do stejné řeky dvakrát nevstoupíš. V letech 1945 až 1948 se československým liberálně orientovaným politikům dobrá řešení už v podstatě nenabízela. Důsledně se držet starých hesel nešlo, ale ani dočasná vstřícnost k socializačním a jiným opatřením navrhovaným komunisty nenesla kýžené ovoce. Proč? Jistě bychom našli řadu dílčích důvodů, ale rozhodující bylo, že se vše odehrávalo ve zcela jiné geopolitické situaci (a nesmíme přehlížet, že i komunisté si z porážky ze začátku dvacátých let vzali poučení). Určující rysy poválečného světového pořádku navodily dohody nejvyšších představitelů protifašistické koalice z konce války a doby bezprostředně po ní (a pak jejich následná roztržka). I když se v politice může stát cokoliv a třeba i nepatrná drobnost může dočasně otočit kolem dějin o 180 stupňů, s odstupem času je zřejmé, že o osudu republiky rozhodla už jednání velmocí v roce 1945. Tedy nutně rozhodnout sice nemusela, jistě se mohlo leccos „zvrtnout“, ale nezvrtlo, a tak rozhodla. Českoslovenští komunisté za sebou měli mohutnou oporu v podobě posíleného Sovětského svazu, a i když to většině současníků asi nebylo a ani nemohlo být zřejmé, po vypuknutí

---

¹⁸ Činnost rekodifikační komise pro rodinné právo dočasně ochromila nemoc jejího předsedy Bruna Kafky, jinak profesora německé právnické fakulty a poslance, a později jeho úmrtí (1931). Srovnej k tomu důvodovou zprávu k osnově občanského zákoníku z roku 1937.

studené války už hlavní otázka nezněla, kam bude patřit republika, ale kdy a jak si ji Sovětský svaz pevněji připoutá.

Ještě jednou se vrátím ke svému již v úvodu vzpomenutému článku, abych jako v něm obrazně konstatoval, že po druhé světové válce nebyla pro Československo osudová ani tak pověstná osmička, jako spíše pětka. Osmička jen završila to, co pětka připravila.

Literature:

Dvacet let sociální péče v Československé republice. V Praze 1938, vydalo MSP (rukopis); Národní archiv, fond č. 367, MSP, kart. 316.

DVOŘÁK, Jan – MALÝ, Karel a kol., 200 let Všeobecného občanského zákoníku. Praha: Wolters Kluwer 2011. ISBN 798-80-7357-753-7.

Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 14. – 15. 02. 2008. Bratislava: Ústav paměti národa 2008. ISBN 978–80–89335–07–7

GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: Sociální revue. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921.

Návrh občanského zákoníku. Tisk Senátu N. S. R. Č. 1935-1938 č. 425; vydáno tiskem v roce 1937.

PEROUTKA, F., O věcech obecných. (Výbor z politické publicistiky) II. Praha: SPN, 1991.

PROCHÁZKA, V., K otázce kodifikace pracovního práva. In: Sociální revue, roč. VI/1925.

RÁKOSNÍK, J., Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1429-8

RÁKOSNÍK, J., Proměny sociálního práva v Československu v letech 1945 – 1956. Praha: PF UK, 2012, s. 121 (dizertační práce).

www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920.

www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm (staženo 24. 10. 2012).

Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP), kart. 321.

Contact – email

lav@mail.muni.cz

Materiál byl vytvořen v rámci grantu Vývoj soukromého práva na území českých zemí (č. GAP408/10/0363)